

REGINA JAKUBĖNAS

*Sława nieśmiertelna polskiej
i Wielkiego Księstwa Litewskiego
Heroiny – druk okolicznościowy
z okazji ślubu Teresy
z Sapiechów Radziwiłłowej*

<https://doi.org/10.51554/SLL.21.52.05>

ANOTACJA: Artykuł poświęcony jest epitalamium adresowanemu Teresie z Sapiechów Radziwiłłowej (zm. 1784) napisanemu z okazji jej ślubu z Hieronimem Florianem Radziwiłłem (1715–1760), który odbył się w 1739 r. Druk ten powstał w środowisku pijarskim, w literaturze przedmiotu dotychczas nie był analizowany i zasługuje na uwagę ze względu na stemmat oraz rozbudowany panegiryk napisany prozą niosący przekaz genealogiczno-heraldyczny. Autor nie jest znany. Utwór ukazał się z błędną datą wydania – MDCCLX (1760 r.), która została powtórzona w późniejszych wykazach bibliograficznych, w tym u Karola Estreichera, natomiast z dużą pewnością można stwierdzić, że powstał w 1739 r. zaś mógł być wydany w 1740 roku (MDCCXL). Celem artykułu jest analiza druku składającego się z kilku elementów: ryciny przedstawiającej herb złożony, symbolizujący połączenie dwóch rodów – Sapiechów i Radziwiłłów, wiersza odwołującego się do herbu, wiersza dedykacyjnego oraz utworu prozatorskiego. Analiza dotyczy kompozycji, stosowanych środków stylistycznych oraz treści utworu.

SŁOWA KLUCZOWE: Panegiryk genealogiczno-heraldyczny; stemmat; Teresa z Sapiechów Radziwiłłowa; legenda o rzymskim pochodzeniu Sapiechów; XVIII wiek.

W XVIII wieku obserwujemy dużą popularność epitalamiów – utworów napisanych z okazji zaślubin, których większość skupiona jest na laudacji no-

wożeńców albo na wybranych etapach lub elementach rodzimego ceremoniału matrymonialnego. Ukazywały się one jako druki ulotne, w autorskich tomach wierszy, były publikowane na łamach pisma „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne”¹. By pokazać podniosły i obrzędowy charakter ceremonii stosowano odpowiednio dobrane, atrakcyjne poetycko konwencjonalne realia mitologiczne².

Sporo druków wydanych w głównych oficynach wileńskich przetrwało do dzisiaj. Osiemnastowieczne epitalamia polskojęzyczne ukazujące się w Wielkim Księstwie Litewskim tego okresu jak dotychczas nie doczekały się szczegółowych badań. Zachowane utwory literackie są cennym źródłem do poznania kultury literackiej i obyczajowości owych czasów. Stanowią też cenny materiał do badań nad produkcją wydawniczą różnych środowisk, zwłaszcza zakonnych, ponieważ większość utworów ukazywała się głównie w drukarniach jezuickiej, pijarskiej i bazylikańskiej. W epitalamiach, podobnie jak i w innych tekstach okolicznościowych, w tytule wskazywano adresatów oraz okazję, z jakiej powstały. Ślub określano na różne sposoby, stąd w tytule napotyamy takie sformułowania, jak: „na szczęśliwe gody“, „w dożywotnią wchodzącym przyjaźń“, „na akt ślubny“, „na wesele“, „z okazji zaślubin“. Np.: „Dowód wdzięczności i radości wielkim domom [...] w dzień spólnego ich sprzymierzenia w dożywotnią przyjaźń ogłoszony”³, „Do [...] w dożywotnią wchodzących przyjaźń wiersz polski”⁴, „Na akt ślubny”⁵, „Na gody szczęśliwe złączonym domom i stanom Rzeczypospolitej

¹ Bożena Mazurkowska, „Dzień ślubny i wieczór weselny w poezji doby stanisławowskiej. Rekonstrukcja”, in: *Napis. Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej*, 2010, nr 16, s. 140–141.

² *Ibid.*, s. 149.

³ *Dowód wdzięczności i radości wielkim domom Jaśnie Wielmożnego Jmci Pana Leonarda Pocięja strażnika wielkiego W.X.L. kawalera Orderu Orła Białego i [...] Maryanny Radziwiłłówniej starościanki rzeczywistej w dzień spólnego ich sprzymierzenia w dożywotnią przyjaźń ogłoszony od Collegium Akademickiego, i całej Prowincji Litt. Soc. Jesu dobroczynnemu ich imieniowi obowiązanej*, w Wilnie: [s. n.], 1773 (XVIII a. Lietuvos knygos lenkų kalba: Kontrolinis sąrašas, sudarė Marija Ivanovič, Karina Basiul, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2015, s. 92, nr 777).

⁴ *Do Jaśnie Wielmożnych Jana z Łopacina Łopacińskiego starosty mściatawskiego i Jadwigi z Koziełska Ogińskiej starościanki dorsuńskiej w dożywotnią wchodzących przyjaźń: wiersz polski od Akademii Wileńskiej Soc. Jesu*, Wilno: [s. n.], 1770 (XVIII a. Lietuvos knygos lenkų kalba: Kontrolinis sąrašas, s. 83, nr 683).

⁵ *Na akt ślubny [...] Franciszka Jundziłła, marszałkowicza powiatu grodzieńskiego, z [...] Teresą Burzyńską, wojewodzianką mińską, [...]*, Wilno: [s. n.], 1782 (XVIII a. Lietuvos knygos lenkų kalba: Kontrolinis sąrašas, s. 257, nr 2502).

radosne [...] rytmy weselne”⁶, „Wiersz na wesele [...] z okoliczności ich herbów”⁷, „Echo hymena w czasie aktu weselnego [...]”⁸, „Dowód przychylności podczas aktu weselnego dany [...]”⁹ i inne. Czasami już w samym tytule autorzy określali gatunek utworu: „Oda w dzień aktu weselnego...”¹⁰, „Poema na dzień weselnego aktu...”¹¹, „Wiersze pod weselne gody Wielmożnej...”¹², „Wiersze z okoliczności aktu weselnego...”¹³, „życzliwa wierszem kombinacja prześwietnych klejnotów Lili i Lasek przy dożywotnim związku festynie”¹⁴.

⁶ *Na gody szczęśliwe złączonym domom i stanom Rzeczypospolitej radosne [...] Joachima Litawora i Konstancyi z Przeddzieckich Chodkiewiczów, sekretarzów W. Ks. Lit., rytmy weselne od obowiązanego pańskim imionom zakonnego S. I. zgromadzenia w Nowogródku [...]*, Wilno: Druk. J. K. Mci i Rzeczypospolitej S. I., 1767.

⁷ *Wiersz na wesele [...] Jerzego Potockiego, gener. Aryleryi W. X. Lit., starosty Tłumackiego, z Barbarą Brzostowską, podskarbianką W. W. X. Lit., z okoliczności ich herbów*. Wilno: Druk. Akademicka, 1773.

⁸ *Echo hymena w czasie Aktu weselnego [...] Romualda Strutyńskiego, chorążego powiatu Brasławskiego [...] z [...] Teresą Karpiówną, starościanką Płungiańską, nowo z sobą poszlubionych r. 1767 d. 26 lipca przez Jakuba Abramnowicza, komornika powiatu Oszmiańskiego ogłoszone*, Wilno: [s. n.], 1767 (Karol Estreicher, *Bibliografia Polska*, Kraków: Czcionkami Drukarni uniwersytetu Jagiellońskiego, 1891, t. 12, s. 8).

⁹ *Dowód przychylności Wielmożnemu Jegomości Panu Antoniemu Kossakowskiemu strażnikowi pttu kowieńskiego chorążemu petyhorskiemu woysk W. X. L. i Wielmożnej Jejomości Pannie Eleonorze Straszewiczównie starościance starodubowskiej, wielkich imion zasługami w Rzeczypospolitej zbożonych, cnotą, pobożnością, a rozlicznemi przymioty znakomitych, wysoką rodowitością zaszczyconych sprawiedliwym dziedzicom należący: a podczas ich aktu weselnego dany, od obowiązanego honorowi ich sługi, w Wilnie: w Drukarni JKMc i Akademickiej Societatis Jesu, 1763.*

¹⁰ [Feliks Jodka], *Oda w dzień aktu weselnego [...] Michała Benisławskiego, przedwojdytela Lucynskiego, z Antoniną z Jodków Karnicką, woyską prowincyi Dzwiniskiej, od Feliksa Jodki, starosty Dziewieniskiego, wuja onej ofiarowana [...]*, Wilno: Drukarnia Akademicka, 1777.

¹¹ *Poema na dzień weselnego aktu Wielmożnych Ich Mościów Panów Antoniego Korwina Kossakowskiego strażnika powiatu kowieńskiego, chorążego petyhorskiego woysk W. Ks. L. i Eleonory Straszewiczówny starościanki starodubowskiej ofiarowane od pewnego i wiernie życzliwych sług domu Wielmożnych Ichmościów Panów Kossakowskich*, w Wilnie: w Drukarni JKMc i Akademickiej Societatis Jesu, 1763.

¹² *Wiersze pod weselne gody wielmożnej Jejomości Panny Ludowiki z Prussów Kietpszówny podczaszanki powiatu Wiłkomirskiego fundatorki z Wielmożnym Imścią Panem Tadeuszem Kościeszą Żabą chorążym hussarskim radość i wdzięczność Imieniem zakonu bazylińskiego oświadczające*, w Wilnie: w Drukarni J. K. Mci XX. Bazylianów, 1766.

¹³ Ignacy Gąsowski, *Wiersze z okoliczności aktu weselnego Jaśnie Wielmożnym Jchmciom Państwu Michałowi i Aleksandrze z książykt Czartoryskich Ogińskim pisarzom polnym W. Ks. Lit. [...]*, Wilno: Drukarnia J. K. M. XX. Bazylianów, 1761.

¹⁴ Dominik Zabłocki, *Życzliwa wierszem kombinacja prześwietnych klejnotów Lili i Lasek przy dożywotnim związku festynie Jaśnie Wielmożnych Imciów Państwa Anny Pacówniej*

W utworach z okazji zawarcia związku małżeńskiego, zwłaszcza przedstawicieli wpływowych i zamożnych rodów, podkreślano pochodzenie przyszłych nowożeńców, świetność i zasługi rodów, z których się wywodzą, ich rangę, status społeczny, koligacje i przyjaźnie z innymi wpływowymi rodami.

W wieku XVIII podobnie, jak i w wieku XVII, nadal były popularne prozatorskie panegiryki genealogiczno-heraldyczne, aczkolwiek w II połowie XVIII wieku pod wpływem poetyki klasycystycznej oraz sytuacji w kraju w okresie przedrozbiorowym powoli zaczynają one zanikać¹⁵.

Niektóre edycje panegiryków zaopatrzone były w wiersz stemmatyczny¹⁶. Przykładem takiego druku poprzedzonego wierszem stemmatycznym jest utwór poświęcony Teresie z Sapiehów Radziwiłłowej zatytułowany *Sława nieśmiertelna polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego Heroiny Jaśnie Oświeconej JMCI Księżny na Nieświeżu, Ołyce, Klecku, Birzach, Dubinkach, Słucku, Kopylu &c. &c. Z Sapiehów Teresy Radziwiłłowy podskarbianki nadwornej W. X. Litewskiego. Na Mirze, Koydanowie, Zabłudowie, Kiejdanach, &c. &c. Dziedzicznej Pani Podczaszyny W.X.Litewskiego przy wesółych szczęśliwie doszłego Maryażu Applauzach od Litewskiej Scholarum Piarum prowincyi Panegyrycznym Stylem Ogłoszona Roku Pańskiego, którego Zbawienie ludzkie wstawiło MDCCLX. Miesiąca czerwca, w Wilnie: w Drukarni jego Królewskiej Mości Akademickiej Societatis JESU*¹⁷.

Druk został wydany w 2-ce i liczy 22 nienumerowane strony. Został zarejestrowany w wykazie kontrolnym XVIII a. *Lietuvos knygos lenkų kalba. Kontrolinis sąrašas, [Książki litewskie XVIII wieku w języku polskim]*¹⁸, w *Vilniaus*

Pisarzowney W W.Ks. Litewskiego i Stefana Romera Chorążego Województwa Trockiego ogłoszona przez księdza Dominika Zabłockiego S. T. I. zakonu kaznodziejskiego prowincyi Litewskiej w Wilnie: w Drukarni J. K. MCI. XX. Bazylianów, 1770.

¹⁵ Agata Ročko, „Imieninowa symbolika poetycka w XVIII w.” https://www.wilanow-palac.pl/imieninowa_symbolika_poetycka_w_xviii_wieku.html, [dostęp: 04 02 2021].

¹⁶ Więcej na temat definicji stemmatu zob.: Maria Juda, *Stemmata w drukach lubelskich XVII-XVIII w.*, in: *Bibliotheca Nostra: Śląski Kwartalnik Naukowy*, nr 4, 2014, s. 99–112; [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Bibliotheca_Nostra_slaski_kwartalnik_naukowy/Bibliotheca_Nostra_slaski_kwartalnik_naukowy-r2014-t-n4-s99-112/Bibliotheca_Nostra_slaski_kwartalnik_naukowy-r2014-t-n4-s99-112.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Bibliotheca_Nostra_slaski_kwartalnik_naukowy/Bibliotheca_Nostra_slaski_kwartalnik_naukowy-r2014-t-n4/Bibliotheca_Nostra_slaski_kwartalnik_naukowy-r2014-t-n4-s99-112/Bibliotheca_Nostra_slaski_kwartalnik_naukowy-r2014-t-n4-s99-112.pdf) [dostęp: 09 12 2021].

¹⁷ *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (dalej – VUB RS), Sygn. IV30964, Wilno: Drukarnia JKMci Societatis JESU, 1760 [! Ma być 1740].

¹⁸ XVIII a. *Lietuvos knygos lenkų kalba*, s. 390, nr 3841.

*akademijos spaustuvės leidiniai, 1576–1805. Bibliografija*¹⁹ oraz w *Bibliografii Polskiej* Karola Estreichera²⁰. Krótka wzmianka o tym utworze została zamieszczona w pomocy dydaktycznej *Polska poezja okolicznościowa Wilna II połowy XVIII wieku*²¹ (il. 1).

Powyżej wymienione wykazy jako rok wydania druku podają 1760. Taka data wydania utworu zapisana cyframi rzymskimi została też podana na stronie tytułowej: „MDCCLX” – 1760 r., co stanowi pewną zagadkę. W utworze nie zostało wspomniane imię małżonka laudatorki. Zazwyczaj utwory nuptialne były poświęcone obu małżonkom. Zapewne chodzi o małżeństwo z Hieronimem Florianem Radziwiłłem (1715–1760) zawarte w 1739 roku²², natomiast podano nazwisko adresatki po mężu, które otrzymała już po ślubie. Może to być kolejna edycja tego druku, albo wystąpił błąd drukarski w zapisie daty, w takim razie powinno być „MDCCXL” (1740), za tym przemawiałby tytuł druku, gdzie zamieszczono „*przy wesołych szczęśliwie doszłego Maryażu Applauzach*”. Nazwisko po mężu w tytule druku mogłoby oznaczać, że wiersz mógł być ofiarowany w 1740 r. podczas jej przyjazdu do Wilna. Na danym etapie dostępu do źródeł trudno jest zweryfikować to przypuszczenie, aczkolwiek bardziej prawdopodobne jest, iż po prostu błędnie podano datę i że został on wydany specjalnie z okazji ślubu adresatki z Hieronimem Florianem Radziwiłłem pod czasowym litewskim autorem *Diariusza przedsięwziętej podróży mej pod tytułem niejakiego dworzanina lub barona Mirskiego 10 februarii zaczęty w roku 1756*²³.

W omawianym przykładzie mamy do czynienia z drukiem składającym się z kilku części: stemmatu – kompozycji słowno-wizualnej składającej się z herbu oraz z umieszczonego poniżej rymowanego utworu, który nawiązuje

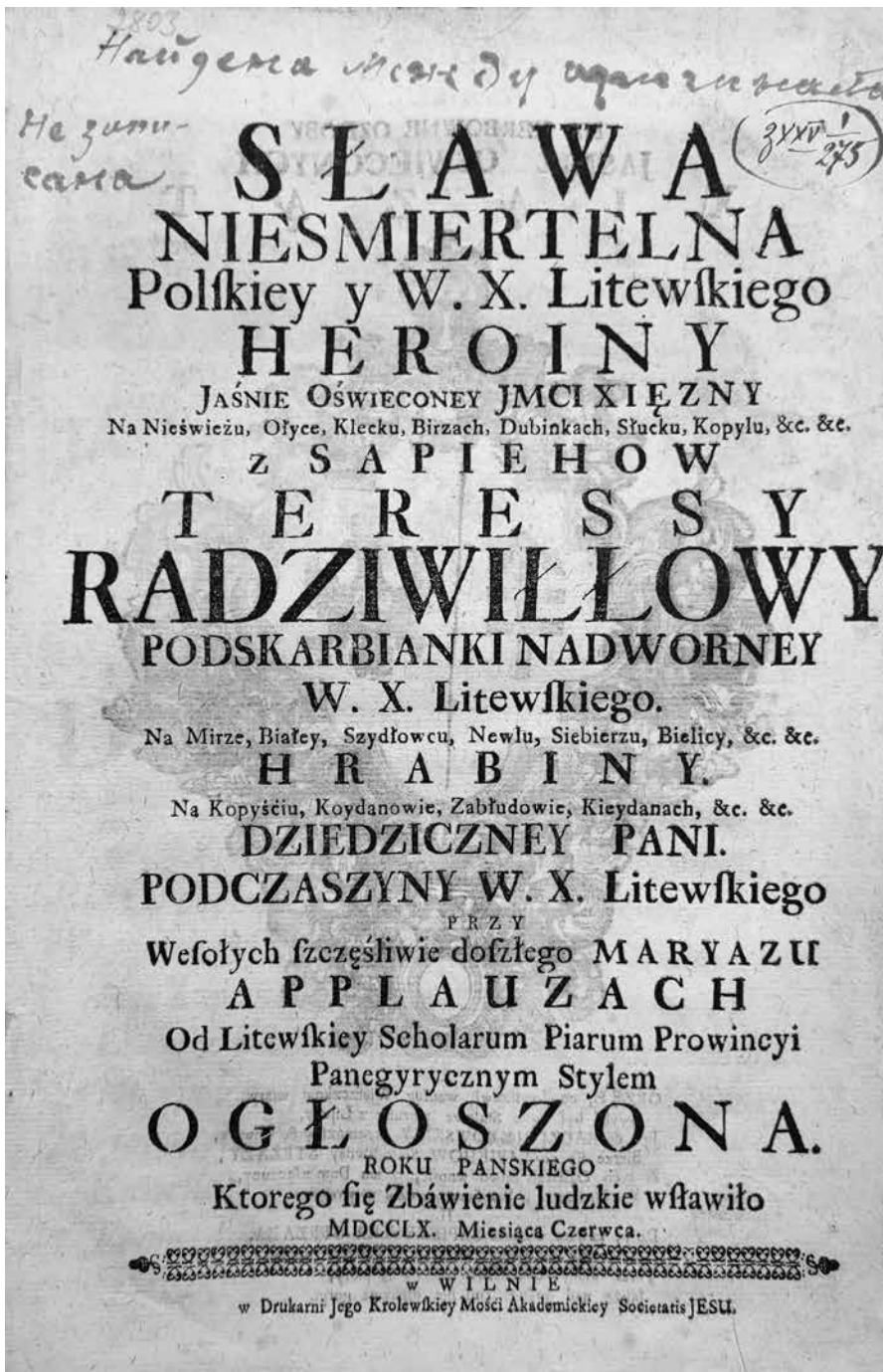
¹⁹ Konstancija Čepienė, Irena Petrauskienė, *Vilniaus akademijos spaustuvės leidiniai, 1576–1805: Bibliografija*, Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinė biblioteka, 1979, s. 429.

²⁰ Karol Estreicher, *Bibliografia Polska*, t. 26, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1915, s. 106.

²¹ Regina Jakubėnas, *Polska poezja okolicznościowa Wilna w II połowie XVIII w.: Skrypt dla studentów I Stopnia kierunków humanistycznych = XVIII a. II pusės Vilniaus lenkiškoji proginė poezija: Mokomoji knyga pirmosios pakopos humanitarinių kryptių studentams*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2021, s. 35–39.

²² Hanna Dymnicka-Wołoszyńska, „Hieronim Florian Radziwiłł”, in: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej *PSB*), Wrocław [i inn.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1987, t. 30/1, z. 124, s. 188.

²³ *Ibid.*, s. 187.

il. 1. *Sława nieśmiertelna polskiej i W. X. Litewskiego Heroiny...*,
strona tytułowa utworu. (VUB RS, Sygn. IV 30964)

do heraldycznego przedstawienia, wiersza dedykacyjnego oraz panegiryku napisanego prozą. Warto zwrócić uwagę na stemmat.

Jako składnik tzw. ramy wydawniczej stemmat pełnił funkcję paratektstu, czyli struktury otaczającej tekst właściwy. Stemmaty układano nie tylko na herby szlacheckie, ale także na godła miast i zakonów²⁴. Stemmat mógł również występować samodzielnie jako wiersz pisany na herb. Gatunek ten łączył literaturę ze sztukami plastycznymi. Stemmat w wiekach XVII i XVIII osiągał ogromne znaczenie w zakresie komunikacji społecznej. W zachowanych panegirycznych drukach okolicznościowych z czasów stanisławowskich wydawanych w Wilnie stemmata nie występują często. Autorzy stemmatów w większości przypadków pozostają anonimowi, gdyż zazwyczaj nie podpisywali się pod nimi. W opinii badaczy literatury okolicznościowej i panegirycznej wywodzili się oni głównie z kręgów akademickich i duchownych²⁵. Stemmata najczęściej zamieszczano na odwrocie stron tytułowych dawnych druków. Stemmat wywodził się od zawołań heraldycznych i dewiz, które powoli rozrastały się w teksty literackie. Jak wskazuje Adam Trojak, ów „podgatunek” jest prawodawcą i jednocześnie dzieckiem emblematyki, która wyłoniwszy się z niego, zaczęła przekształcać go zgodnie ze swymi regułami²⁶. „Podstawowy wymóg stawiany dla tego typu twórczości był jasny i prosty: w wierszu powinny być wspomniane figury heraldyczne przedstawione w herbie. Zazwyczaj podawano też symboliczne znaczenie tych figur, zaś z nich w jakiś sposób wywodzono pochwały właścicieli herbu”²⁷.

Niektóre tytuły osiemnastowiecznych druków wierszy nie da się zrozumieć bez zapoznania się z wierszem herbowym, to właśnie w nim formułowany jest podstawowy temat, motyw panegiryku, na którym opierają się zazwyczaj wszystkie tego rodzaju teksty²⁸. Jak twierdzi Anna Sylwia Czyż, w czasach no-

²⁴ Więcej na temat stemmatów zob.: Bartłomiej Czarski, *Stemmaty w staropolskich ksiązkach, czyli rzecz o poezji heraldycznej*, Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie, 2012.

²⁵ Maria Juda, *op. cit.*, s. 107.

²⁶ Adam Trojak, *Stemmata na Litwie* [rec. Jolita Liškevičienė, XVI–XVIII amžiaus knygu grafika: herbai senuosiuose Lietuvos spaudiniuose, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998], in: *Terminus*, 2004, nr 2, s. 87, <http://humanitas.filg.uj.edu.pl/files/terminus/artykuly/e8fcf96406eeb8297b8534fbb07codo4.pdf> [dostęp: 27 01 2021].

²⁷ Eglė Patiejūnienė, *Brevitas ornata: Māžosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, (ser. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 7), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, s. 81.

²⁸ *Ibid.*, s. 106.

wożytnych herb był „czytelny komunikatem ukazującym miejsce w hierarchii społecznej i rodowej“, odgrywał bardzo ważną rolę i był wykorzystywany w autokracji własnej oraz własnego rodu: „Herb w tym kontekście stawał się niejako legitymizującą pieczęcią przykładaną na fundowanych budynkach, ich wystroju i wyposażeniu, ale też na różnorodnych drukach okolicznościowych”²⁹. W wierszach herbowych wykorzystywano tenże arsenał środków poetyckich, które stosowano zarówno w epigramatach jak i emblematy. Zawierają one dane historyczne, mitologiczne, biblijne, figury retoryczne. Autorzy tych wierszy mając bardzo konkretny obiekt do opisanego i przestrzegając dość surowych ram gatunkowych, starali się i potrafili wykazać swój talent poetycki. Starali się oni interpretować znaczenie figur heraldycznych jako panegiryczną pochwałę adresata lub jego rodu³⁰. Adresatami różnorodnych utworów w W.Ks.Lit. byli przedstawiciele wciąż tych samych najmożliwszych rodów, którzy mieli ogromny wpływ na poezję herbową w W.Ks.Lit., co oznacza właścicieli tych samych herbów, jednak autorzy wierszy herbowych, podobnie jak i innych nie chcieli powtarzać obcych konceptów, starali się urozmaicać utarte interpretacje, zaproponować różne „oryginalne” logiczne rozwiązania prowadzące do istniejących interpretacji, pokazać swoją erudycję etc.

Stemmata pisane były z powodów zwyczajowych i służyły różnym celom, ukazywały się w zróżnicowanych publikacjach. Adam Trojak zaznacza, że do końca XVIII wieku stemmat znikają z odwrotu kart tytułowych³¹. Stemmata można uważać za rodzaj piśmiennictwa masowego ze względu na częstotliwość występowania zwłaszcza w XVIII wieku, gdy ten gatunek przeżywał apogeum. O istniejącej różnorodności poglądów dotyczących określenia stemmatu pisze Maria Juda, która zaznacza, że wszyscy badacze tego zjawiska są zgodni, że stemmata to struktury słowno-obrazowe, w których główną rolę odgrywają motywy heraldyczne. Są one zawsze związane z konkretnym herbem, który jednak nie musi istnieć w rzeczywistości³². Herb szlachecki był niezbędnym elementem stemmatu.

²⁹ Anna Sylwia Czyż, „Przekaz symboliczny i propagandowy programów heraldycznych w siedemnastowiecznych żałobnych drukach Pacowskich, czyli „Liliaci” i ich Gozdawa”, in: *Przegląd Wschodni*, 2018, t. XIV, z. 4, s. 739.

³⁰ Eglė Patiejūnienė, *op. cit.*, s. 81.

³¹ Adam Trojak, *op. cit.*, s. 89.

³² Maria Juda, *op. cit.*, s. 100.

W przypadku omawianego druku, nad herbem złożonym Sapiehów i Radziwiłłów widnieje napis „Na herbowne ozdoby Jaśnie Oświeconych Książąt”, zaś pod herbem – dwuzwrotkowy utwór poetycki ukazujący połączenie tych dwóch rodów (il. 2). Tarcza herbu jest podzielona na dwa pola, w których są umieszczone herb Sapiehów Lis³³ i herb Radziwiłłów Trąby (Czarny orzeł mający na piersiach tarczę herbową z trzema trąbami). Nad tarczą widnieje korona. W ten sposób kompozycja uzyskała panegiryczny i propagandowy charakter. Wiersze, będąc niezbędnym elementem struktury stemmatycznej, w swej warstwie treściowej odwoływały się do godła herbowego i służyły do osiągnięcia większego efektu panegirycznego. Wiersze takie zazwyczaj opisywały je, a przy okazji wartościowały. Mogły być mniej lub bardziej rozbudowane³⁴. W omawianym druku jest to wiersz dwuzwrotkowy. Pierwsza zwrotka składa się z sześciu, druga – z czterech wersów. W wierszu pojawiają się odniesienia do motywów występujących w herbie – orła Radziwiłłów i strzały Sapiehów oraz do mitologii rzymskiej – Jowisza – boga nieba i piorunów. Jest on zapowiedzią zdobycia najwyższych godności przez osoby chwalone po złączeniu się dwóch domów, czyli rodów:

Orzeł, co Jowiszowi, według Wieszczków³⁵ wiary,
Zwykł był nosić stalowe pioruny z Lipary³⁶,

³³ W herbie złożonym zamieszczonym w druku został przedstawiony tylko główny element – strzała, zaś nie ma lisa. Kasper Niesiecki tak oto opisuje herb „Lis”: „Ma być strzała biała w polu czerwonym, dwa ielca na niej, tak ułożone, że się zdadzą jakby dwa krzyże, nad hełmem lis z korony niby wyskakujący, tylnych nóg u niego nie widać, ogon tylko zadarty, nogi przednie wzniesione, sam głową wlewą tarczy obrócony“. Zob. [Kasper Niesiecki], *Korona Polska, przy złotej wolności starożytnymi rycerstwa polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego klejnotami najwyższemi honorami, heroicznym męstwem i odwagą, wytworną nauką, a najpierwej cnotą, pobożnością i świętobliwością ozdobiona. Potomnym zaś wiekom na zaszczyt i nieśmiertelną sławę pamiętnych w tej Ojczyźnie synów podana, przez ks. Karola Niesieckiego SJ Roku Wolności ludzkiej przez wcielonego Boga windykowanej [...]*, t. 4, [Lwów]: w Drukarni Collegium Lwowskiego Soc. Jesu, s. 126.

³⁴ *Ibid.*, s. 105.

³⁵ *Wieszcza* – wiedźma, prorokini, wróżka. Antoni Krasnowolski, Władysław Niedźwiedzki, *Słownik staropolski*, Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta, 1920, [https://pl.wikisource.org/wiki/M._Arcta_S%C5%82ownik_Staropolski/P_\(ca%C5%82o%C5%9B%C4%87\)](https://pl.wikisource.org/wiki/M._Arcta_S%C5%82ownik_Staropolski/P_(ca%C5%82o%C5%9B%C4%87)) [dostęp: 14 02 2021].

³⁶ *Wyspy Liparyjskie* (dawna nazwa: *Wyspy Eolskie*) to grupa siedemnastu wysp pochodzenia wulkanicznego na Morzu Tyrreńskim, na północ od Sycylii. W mitologii greckiej na

Już od Radziwiłłowskiej przeniosłszy się Chwały,
Bierze się do Sapiehów starodawnej Strzały,
Z tych ozdób łatwo wnosić, iż ten Dom złączony,
I z Niebem i z Jowiszem pójdzie w paragony³⁷.

Dosyć zawsze wysokie Sapieżyńska strzała,
Za pewny cel honory wszelkie w Polszcze miała
Teraz kiedy orlemi uzbraja się pióry,
Jakże nad godnościami nie otrzyma góry.
(f. [Av])

Następnie druk został zaopatrzony w dedykację również ujętą w formie wierszowanej jako dowód pamięci i wdzięczności litewskiej prowincji zakonu pijarów dla dobrodziejki Teresy z Sapiehów Radziwiłłowej. Pijarzy podobnie jak i jezuiti odegrali szczególną rolę w kulturze literackiej Wilna tego okresu. Pijarzy zostali tu sprowadzeni przez biskupa Konstantego Brzostowskiego w 1722 r. W 1726 r. zostało założone pierwsze kolegium pijarskie w Wilnie³⁸. W 1754 r. zakon ten uzyskał pierwszy przywilej na prowadzenie drukarni³⁹. Od tego czasu widoczny jest ich udział w życiu publicznym i literackim. Należy tu chociażby wymienić takich znanych wówczas autorów, jak: Felicjan Wykowski, Maciej Dogiel, Jerzy Ciapiński, Julian Siemaszko, Bernard Syruć. W 1779 r. w Wilnie została wydana antologia tekstów pijarów litewskich jako

wypach tych, w tym na Liparze (stgr. ἡ Λιπάρα, łac. *Lipara*), która związana była z władcą wiatrów Aeolusem, znajdował się również warsztat boga ognia Hefajstosa, w którym cyklopi wykuwali pioruny dla Zeusa (Apollod. 1.2.1; Hes. 505–506; *Dictionary of Greek and Roman Geography*, ed. William Smith, LLD, 1854, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0064%3Aalphabetic+letter%3DL%3Aentry+group%3D7%3Aentry%3Dlipara-geo> [dostęp: 16 12 2021]).

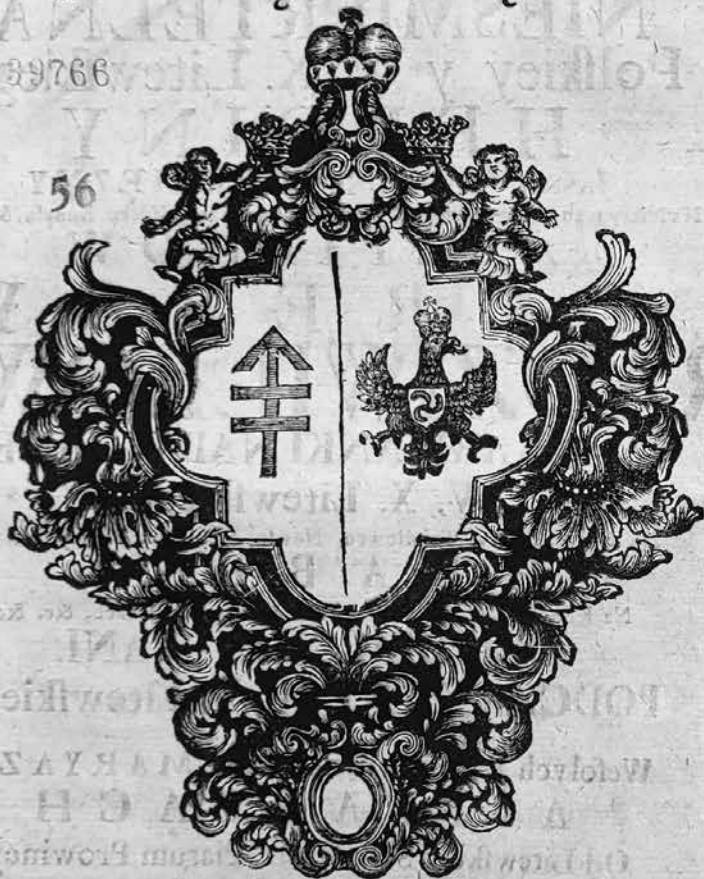
³⁷ *Paragon* (gr.), współubieganie się, wyrównywanie komu, konkurencja, wyścigi. Antoni Krasnowolski, Władysław Niedźwiedzki, *Słownik staropolski*, Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta, [ok. 1920], https://pl.wikisource.org/wiki/M._Arcta_S%C5%82ownik_Staropolski/Paragon [dostęp: 12 02 2021].

³⁸ [Michał Baliński], *Dawna Akademia Wileńska. Próba jej historyi od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803 przez Michała Balińskiego*, Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1862, s. 185–186.

³⁹ Ina Kažuro, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaustuvių privilegijos”, in: *Knygotyra*, 2017, t. 68, s. 38–66, [<https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2017.68.10716>].

NA HERBOWNE OZDOBY
JASNIE OSWIECONYCH

X I A Z A T.

I.
ORZEŁ, co Jowiszowi, według Wieszczków wiary,
Zwykł był nosić Stalowe piórny z Lipary,
Już do RADZIWIŁŁOWSKIEY przeniozłszy się Chwały,
Bierze się do SAPIEHOW Starodawncy STRZAŁY,
Z tych OZDOB łatwo wnościć, iż ten Dom złączony,
Y z Niebem y z Jowiszem poydzie w paragony.

II.
Dość zawsze wysokie SAPIEZYNSKA STRZAŁA,
Za pewny cel Honory wszelkie w Polsce miała
Teraz kiedy ORLEMI uzbrała się piory,
Jakże nad godnościami, nie otrzyma gory.

Muzeum
Uniwersyteckie
Biblioteka

JASNIE OSWIECONA MCIĄ
XIEZNO,
PANI y DOBRODZIEYKO Miłościwa.

DO plauzow walnych z publiczney estymy
Aktu Twoiego ciśniemy się y My,
Z Dowodem nie zgasley pamięci,
Y zyczliwych oświadczeniem chęci.
Bo, że pochwały tak wielkiego Domu,
Wiadome wszystkim, nie tajne ni komu,
Nie z panegyrycznym prezentem,
Lecz z wdzięczności idziem dokumentem.
Swiat wie że wszelkie SAPIEHOM Honory
Do teraznieyszy wiernie służą pory,
Krzesta wysokie y w spaniałe,
Temu daią Imieniowy chwale.

A2

Komiz

il. 2. Stemmat i dedykacja, in: *Sława nieśmiertelna polskiej i W. X. Litewskiego Heroiny...*, f. [Av]–A2r

*Zebranie rymów z różnych okoliczności pisanych mianowicie imieniem Konwiktu Szlacheckiego Wileńskiego ks. ks. Scholarum Piarum*⁴⁰. Zdarzało się, że autorzy ze środowiska pijarów również publikowali swe wiersze anonimowo – imieniem konwiktu.

W wierszowanej dedykacji autor omawianego dzieła podkreśla, że przedstawiciele rodu Sapiehów, z którego wywodzi się adresatka utworu, piastują najwyższe urzędy i godności w kraju, zaś ją samą cechuje skromność, stateczność, łagodność, pokora i pobożność. Autor wyraża

Jaśnie Oświecona Mci
Księżno
Pani i Dobrodziejko Miłościwa.

Do plauzów walnych z publicznej estymy⁴¹
Aktu Twojego ciśniemy się i My,
Z Dowodem nie zgasłej pamięci,
I życzliwych oświadczeniem chęci.
Bo, że pochwały tak wielkiego Domu,
Wiadome wszystkim, nie tajne ni komu [sic!],
Nie z panegirycznym prezentem,
Lecz z wdzięczności idziem dokumentem.
Świat wie, że wszelkie Sapiehom honory
Do terazniejszy wiernie służą pory,
Krzesa wysokie i wspaniałe,
Temu dają Imieniowi chwałę.
Komuż i Twoje nie jawne Ozdoby,
Przez które pierwszej estymy i proby,

⁴⁰ Więcej zob. Magdalena Ślusarska, „Felicja Wykowski (1728-1784): zapomniany poeta z wileńskiego środowiska pijarów litewskich”, in: *Napis. Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej*, 1999, nr 5, s. 57–86, [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Napis_Pismo_poswiecone_literaturze_okolicznosciowej_i_uzytkowej/Napis_Pismo_poswiecone_literaturze_okolicznosciowej_i_uzytkowej-r1999-t5-s57-86/Napis_Pismo_poswiecone_literaturze_okolicznosciowej_i_uzytkowej-r1999-t5-s57-86.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Napis_Pismo_poswiecone_literaturze_okolicznosciowej_i_uzytkowej/Napis_Pismo_poswiecone_literaturze_okolicznosciowej_i_uzytkowej-r1999-t5-s57-86/Napis_Pismo_poswiecone_literaturze_okolicznosciowej_i_uzytkowej-r1999-t5-s57-86/Napis_Pismo_poswiecone_literaturze_okolicznosciowej_i_uzytkowej-r1999-t5-s57-86.pdf) [dostęp: 09 08 2021].

⁴¹ *Estyma, estymacja*, poważanie, szanowanie. *Słownik staropolski*, s. 67, https://pl.wikisource.org/wiki/Strona:M._Arcta_S%C5%82ownik_Staropolski.djvu/0089 [dostęp: 12 02 2021].

Prym między Polskimi Damami,
Tak zacnemi bierzesz przymiotami.
Skromność, Stateczność, Łagodność, i wszelkie
Przy Pobożności przymioty Twe wielkie
I w Pańskiej Purpurze pokora,
Świadczą iżżeś jest druga Pandora.
I z tąd [sic!] wdzięczności charakter powinnej,
Nie szuka drogi do Applauzów innej.
Ani się pochwałami bawi
Lecz serce za Panegiryk stawi:
życząc by cnoty Twe nie okryśłone,
Przetrwały z Tobą wieki niezliczone.
Z szczęściem i z wysokim honorem,
Aż Tron Polski stanie Wam otworem.
Tak życzy Jaśnie Oświeconej W. Księżej Mości
Wiecznie obligowana Litewska Scholarum Piarum Prowincja
(f. [A2r-v])

Na wstępie panegiryku napisanego prozą autor (lub autorzy) podkreślają, że piszą pochwałę nie „wyniosłym panegirystów stylem”, ani „wymyślnych słów jedwabnych dyjalektem”, lecz z zakonną powściągliwością i umiarkowaniem pisze „światu Ojczystemu” pochwały cnót adresatki i dobrodziejki i że nie przyda się zaciągać do weselnego aktu niemych bożyszcz z Parnasu, które nie są w stanie pojąć wspaniałości Pańskiej (il. 3). Opiewając cnoty adresatki, nie odwołują się do starożytnych wzorców mitologicznych: „na cóż się przyda z górnego Parnasu do weselnego aktu zmyślonych zaciągać Apollinów”, czy „Taurykańskich Atlantów” stawiać za wzór waleczności, a nie swoich synów, czy obce „Aldegundy”, „Nimfy”, „Natalie”, a nie własne córki. Inni autorzy utworów pisanych z okazji zaślubin do kręgu uczestników zaślubinowych uroczystości często włączali postacie mitologiczne np. Wenerę, Hymena, Kupidyna oraz innych bogów, którym niekiedy powierzali w utworach laudację nowożeńców⁴².

Na kilku pierwszych stronach panegiryku wychwalane s cnoty adresatki, które są wyznacznikami chrześcijańskiej moralności, bowiem Bóg jest dla niej na pierwszym miejscu „pierwsza myśl Twoja o Bogu, ostatnia o własnym staraniu“. Wymienione cnoty takie, jak roztropność, pobożność, szczodrobliwość, szczerść, stateczność, skromność, łagodność, śmiałość „w rzeczach

⁴² Bożena Mazurkova, *op. cit.*, s. 149–150.

PANEGYRIK.

Nie pompatycznym wynioſtych Pa-
negyriſtow ſtylem, nie wy-
myſlnym ſłow jedwábnych
dialektem, ale zakonną głębo-
kiej pokory modeſtyą, przy weſołych Hy-
mencuſza applauzach, Cnot y zaſzczytow
TWOICH Oyczystemu na widok Swiatu pi-
ſzemy Pochwały JASNIE O. Mćią XIĘZNĄ
PODCZASZYNA W. X. Lit: PANI y DOBRO-
DZIEYKO ofobliwá. Na cóż ſię przyda, z
gornego Parnaffu, do weſelnego aktu zmy-
ſlonych zaciągáć Apollinow, ktorym, jako
niemym Bożyſzczom, ani wſpaniałoſci Pań-
ſkiej poiąć nie podobna, ani, Boſkim hono-

B

rem

il. 3. Panegiryk, in: *Stawa nieśmiertelna polskiej i W. X. Litewskiego Heroiny...*, f. Br

przeciwnych”, „mowa bez obłudy”, dotrzymanie obietnic, „uczynki świątobliwe” są pochodnymi głównych cnót moralnych. Autor porównuje adresatkę do dwóch świętych: księżniczki portugalskiej, królowej Hiszpanii Izabelli Portugalskiej (1503–1539) oraz wywodzącej się z rodu patrycjuszów św. Franciszki Rzymianki (1384–1440) – patronki Rzymu i kobiet, znanej z usługiwania ubogim. Nazywa ją Heroiną, która przewyższa najdzielniejsze wieku dawnego Heroiny swoją „niezwyczajną mężnością”, dzielnością wykazywaną w trudnościach. Następnie przechodzi do opisu początków rodu Sapiechów, który był dostatni w „walecznych bohaterów” i „dzielne heroiny”, zaś Teresa z Sapiechów Radziwiłłowa jest sukcesorką krwi i zasług tego rodu, którego historia, zdaniem autora, jest opisana w kronikach od początków Polski i Wielkiego Księstwa Litewskiego.

W celu wywyższenia adresatki, autor odwołuje się do popularnej praktyki panegirystów – opisanie wybitnych jej przodków – zgodnie z którą ród stanowi gwarancję cnót kolejnych pokoleń. Opisując ród Sapiechów panegirysta podkreśla jego pochodzenie od rzymskich przodków. Legenda rzymska od końca XVI wieku pełniła funkcję elitarniej teorii genealogicznej i była wykorzystywana na prywatny użytek wielkich rodów litewskich. Już w XVII wieku uwiecznione przez historyków, heraldyków i panegirystów rzymskie legendy rodowe dotyczyły trzech najwybitniejszych rodzin litewskich Radziwiłłów, Paców i Sapiechów. Elżbieta Kulicka uważa, że magnaci litewscy szukali w rzymskim rodowodzie albo potwierdzenia zasadności swego wyjątkowego statusu wśród szlachty, bądź też w ten sposób podkreślenia swoich aspiracji do wielkości⁴³. Kulicka podkreśla, że już w XVII wieku oligarchia litewska często powiązana związkami rodzinnymi z magnaterią koronną liderowała także polskiej szlachcie. Litewskie elity rządzące stojące ponad całym narodem szlacheckim szybciej od polskiej magnaterii odczuły potrzebę posiadania odrębnej teorii genealogicznej do uzasadnienia swego wyjątkowego statusu w państwie. Temu celowi doskonale służyła legenda o rzymskich przodkach rodu, zwłaszcza, że była wytworem rodzimym, litewskim⁴⁴.

Autor panegiryku powołując się na kroniki wymienia rzymskich przodków Sapiechów, następnie wielkich książąt litewskich:

⁴³ Elżbieta Kulicka, „Legenda o rzymskim pochodzeniu Litwinów i jej stosunek do mitu sarmackiego”, in: *Kwartalnik Historyczny*, 1980, t. 71, nr 1, s. 17.

⁴⁴ *Ibid.*, s. 17.

Nie jest to J.O. Mościa Księżno panegirycznego pióra nad wiarę mniemanie, ale samej prawdy oczewistość, że z tych chwalebnie Antenatów idziesz, którzy i światem władnąć, i berłem rządzić mogli. Tak albowiem jawny tego światła widok jest, że i sama nieśmiertelność dalej jak od początku Polski i W.X.Lit. jasnymi go w kronikach oświeca historyjami, jak J.W. od Sapiehów Dom, od Monarchii Państwa Rzymskiego, Królewskim prawdziwie w Litewskie granice wstąpił torem, bo idąc **od Lutuwera Króla Letowii z Prospera Kolumny Cesarza, od Palemona, Narymunda, Witena, Giedymina, Olgierda, Punigayły, wielkich i udzielnych Książąt Litewskich**, aż na pierwszym już od inszych dystyngwowanym Sapieże, w książęce purpury, hetmańskie buławy, tryumfalne wykwitnął palmy. Tak, ten Sophia ojczystym językiem od rzadkiej i wielkiej mądrości nazwany całemu światu sławny był wieku Salomon, że na niego w publicznych radach, w rycerskich dziełach, w heroicznym akcjach, z takim podziwieniem zapatrywali się wszyscy, jakoby się w jednym samym waleczność, powaga, mądrość najwyższych w Królestwie ministrów skompendyjowała, jakoż bez wątpienia nie każdy rozum ludzki tak wysoką na pierwszym wschodzie dostojność Sapiehów objął, o których nie partykularna, ale całego świata myśliła Głowa, jak wspanilemi w honorach! Walecznymi [sic!] w odwadze! Jak chwalebniemi w następujących być mieli sukcesorach. Tak albowiem wielka Monarchini narodów Rzym, na łonie swoim dostatecznie wypielegnował ten dom, i heroicznymi uprzywilejował talenty, że jak w Purpurach Senatorskich wspaniale, tak w Marsowych Kirysiach statecznie Ojczyźnie służyć może. I z tądai [sic!] za przychylnością samego Nieba Jaśnie Wielmożny Sapiehów Dom w **Narymundzie Drugim Książęciu Pińskim i Mozyrski** trzy Lilie za herbowny odebrał klejnot, aby cały świat wiedział, o prawdziwym Sapiehów kendorze ku Majestatom, Ojczyźnie i Prawom pospolitym. [...]

(f. Bv–Bz)

W XVIII wieku świadomość genealogiczna w życiu magnaterii czy szlachty była nadal bardzo ważnym czynnikiem. Sporządzano drzewa genealogiczne rodów i rodzin. Pochodzenie rodu cieszyło się dużym zainteresowaniem. Sprawy dotyczące pochodzenia rodu były opisywane w różnorodnych drukach okolicznościowych, zwłaszcza napisanych z okazji zaślubin, a szczególnie adresowanych do najbardziej wpływowych rodów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Ilość tego typu utworów świadczy o zapotrzebowaniu na nie oraz o uświadomieniu ludzi epoki, że można je wykorzystać, do osiągnięcia własnych celów

politycznych, kulturowych czy, w celu zapewnienia sobie należytego statusu społecznego. Nie zawsze treść tych utworów była zgodna z prawdziwą historią opisywanego rodu lub jego przedstawiciela. Chodziło przede wszystkim o oddziaływanie takiego utworu na odbiorcę⁴⁵. Tak jak w przypadku omawianego panegiryku – chęć wywodzenia rodu Sapiechów od Pungiały, w świetle badań Vytasa Jankauskasa nie ma oparcia w dowodach⁴⁶. O pochodzeniu Sapiechów od rzymskich przodków – Prospera, Palemona pisano w epitalamiach i innych drukach okolicznościowych. Podkreślano, że ród Sapiechów wywodzący się z Litwy jest spokrewniony z dynastią Jagiellonów oraz z najbardziej wpływowymi rodami Korony, wymieniano monarchów i możnowładców europejskich, z którymi są oni skoligaceni przez potomków Jagiellonów. Warto tu wspomnieć chociażby dzieło jezuitę, doktora filozofii i teologii w Akademii Wileńskiej Antoniego Alojzego Misztolda (1685–1740) *Historia illustrissimae domus Sapiehanae ab origine et antiquitate sua: Genealogico syllabo per gloriosos heroum ejusdem ac connexarum familiarum progressus in praesens saeculum deducta*⁴⁷. Publikacja ta jest jednym z pierwszych dzieł w Wielkim Księstwie Litewskim opisujących historię jednego rodu. Autor wywodzi ród od Prospera Cesariniego, który przybył z Palemonem na Litwę, Wytenesa (Vytenisa), Giedymina. Zawiera ona również drzewo genealogiczne rodu Sapiechów. Jak twierdzi Agnė Railaitė-Bardė, prowadząca badania nad świadomością genealogiczną rodów magnackich i szlacheckich Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVII wieku oraz jej przejawem w heraldyce, legendarny aspekt świadomości genealogicznej przedstawicieli rodu Sapiechów najbardziej jaskrawy wyraz znalazł w heraldyce⁴⁸.

⁴⁵ Zigmantas Kiaupa, *Lietuvos istorija*, t. 8, d. 2: *Trumpasis XVIII amžius (1733–1795)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018, s. 17–19.

⁴⁶ Vytas Jankauskas neguje więzi pokwieńskwa Jana Pungiały z rodem Giedyminowiczów, a przez to i z Sapiechami, zob. Vytas Jankauskas, „Jono Sungailos giminė: istorinė tradicija ir istoriografijos pasiekimai”, in: *Kauno istorijos metraštis*, 2012/1, Kaunas, s. 7–14, https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/31989/1/ISSN2335-8734_2012_N_12.PG_7-14.pdf [dostęp: 22 01 2021].

⁴⁷ Antoni Alojzy Misztold, *Historia illustrissimae domus Sapiehanae ab origine et antiquitate sua: Genealogico syllabo per gloriosos heroum ejusdem ac connexarum familiarum progressus in praesens saeculum deducta*, Wilno: Drukarnia Jezuicka, 1724.

⁴⁸ Agnė Railaitė-Bardė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kilmingųjų genealoginė savimone ir jos atspindžiai heraldikoje XVI–XVIII a.*, daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013, s. 198.

Opis przedstawicieli kilku pokoleń rodu służy panegirycznej dźwigni⁴⁹. Rozbudowany wstęp do charakterystyki adresatki ma uświadomić odbiorcom wielkość i zacność jej antenatów. Twórca panegiryku podkreśla, że ród Sapiehów „jak jasny w honorach, jak wysoki w godnościach, jak doskonały w cnotach, jak mocny w potędze, jak dostatni nie tylko w waleczne Bohatry, ale też i w dzielne Heroiny”. Autor wymienia siedemnastu wybitnych męskich przedstawicieli rodu oraz jedyną kobietę – Christinę (Krystynę) z Branickich Sapieżynę podskarbinę nadworną litewską – matkę osoby chwalonej-bohaterki utworu. Autor stwierdza:

Nie było tego w Senacie krzesła, którego by Sapieżyńska nie osiadła dostojność, nie było takiego w Rzeczypospolitej urzędu, którego by wielka Sapiehów władza nie administrowała. Świadkiem są po dziś dzień kroniki litewskie, jak szczęśliwie! jak tryumfalnie! jak poważnie! Województwa Połockie, hrabstwa Trockie, Nowogrodzkie, Ciż waleczni obrońcy Ojczyzny z nieśmiertelną swego imienia sławą osiadali.

(f. B2v)

Początki rodu Sapiehów autor utworu wywodzi od Narymunda⁵⁰ księcia pińskiego i mozyrskiego, który „trzy Lilie za herbowy odebrał klejnot”, które „przemieniły się za czasem w marsowym wieku fortunną kommutacją” w rycerską *Strzałę*, której zaraz z początku dwojakim Bóg pobłogosławił *Krzyżem*, aby za wiarę świętą i całość dobra pospolitego w nieprzyjacielskich zahartowawszy się piersiach, najwyższych w Królestwie honorów dochodziła”. Długą listę zasłużonych – zdaniem twórcy panegiryku – przodków zapoczątkowują

⁴⁹ Mechanizmy dźwigni panegirycznej opisuje Małgorzata Krzysztofik: „Elementy panegiryczne w siedemnastowiecznych kalendarzowych listach dedykacyjnych”, in: *Panegiryk jako element życia literackiego doby staropolskiej i oświeceniowej*, red. Monika Sulejewicz-Nowicka, Zbigniew Gruszka, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2013, s. 12, <https://core.ac.uk/reader/225150070> [dostęp: 18 03 2021].

⁵⁰ Rimvydas Petrauskas twierdzi, że herb *Lis* Sapiehowie otrzymali po wymarłym w II połowie XV w. rodzie Sunigaiłów, choć herb z motywem strzały mógł być dawnym znakiem rodu i być może dopiero później dostrzeżono podobieństwo z herbem *Lis* i w ten sposób stał się on oficjalnym znakiem rozpoznawalnym nazwanym *Lis*. Zob.: Rimvydas Petrauskas, *Galia ir tradicija: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės giminių istorijos*, Vilnius: Baltos lankos, 2016, s. 127.

Punigayło Sophia – kasztelan trocki i Symeon Sunigajło Sapieżyc – wojewoda podlaski, który „zgromił Krzyżaków wypadających od Inflant“. Następnie są wymienieni: Bohdan Sapieha⁵¹ – wojewoda smoleński, Teodor Sapieha⁵² – książę na Krozonowie żonaty na księżniczce Marii dziedzicze Księstwa Siewierskiego, Paweł Sapieha⁵³ (zm. 1580) – starosta lubecki, kasztelan kijowski, Jan Sapieha – starosta uświadzki i ryski⁵⁴, Paweł Sapieha⁵⁵ (1609–1655) – wojewoda witebski, wojewoda wileński, hetman wielki litewski, Franciszek Sapieha (zm. 1686) – koniuszy wielki litewski⁵⁶, ojciec adresatki Józef Sapieha (1679–1744) – podskarbi nadworny litewski⁵⁷, Józef Sapieha (1708–1754) – biskup diecezarski sufragan, koadiutor wileński, referendarz wielki litewski⁵⁸, Michał Sapieha (1735–1766)⁵⁹ – łowczy wielki litewski, Piotr Sapieha⁶⁰ (1701–1771) – stolnik litewski, wojewoda smoleński, Karol Sapieha⁶¹ (zm. 1768) – pisarz polny litewski, wojewoda brzeski, Aleksander Sapieha⁶² (1672–1734) – starosta wołpiński, Leon Sapieha⁶³ (1557–1633) – wojewoda wileński, hetman wielki litewski, Kazimierz Sapieha⁶⁴ (1609–1656) –

⁵¹ Nie wiadomo, o którego Sapiechę chodzi. Zapewne nie o Bohdana Sapiechę (zm. po 1512) okolicznego smoleńskiego protoplastę rodu linii czerejskiej, ożenionego z Teodorą Drucką Sokolińską, zob. Maria Michalewiczowa, Bohdan Sapieha, in: *PSB*, t. 34, Wrocław [i inn.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1992–1993, s. 591–593, ani o Sapiechę Bohdana h. Lis, (zm. między 1599–1603) ożenionego z Katarzyną Kuncóną czy Kuncewiczóną, zob. Henryk Lulewicz, „Sapieha Bohdan h. Lis“, in: *PSB*, t. 34, s. 593–594, jak też ani o Bohdana Sapiechę (zm. 1593) kasztelana smoleńskiego, wojewodę mińskiego, którego pierwszą żoną była córka księcia Andrzeja Kapusty, zaś drugą księżniczką Apolonia Drucka Sokolińska, zob. Henryk Lulewicz „Sapieha Bohdan na Boćkach h. Lis“, in: *PSB*, t. 34, s. 594–596.

⁵² *PSB*, t. 35 nie zawiera biogramu Teodora Sapiechy.

⁵³ Henryk Lulewicz, „Sapieha Paweł h. Lis“, in: *PSB*, Warszawa–Kraków: Instytut Historii im. T. Manteuffla, 1994, t. 35/2, z. 145, s. 131–133.

⁵⁴ Andrzej Rachuba, „Sapieha Jan Piotr h. Lis“, in: *PSB*, t. 34, s. 621–624.

⁵⁵ Andrzej Rachuba, „Sapieha Paweł Jan h. Lis“, in: *PSB*, t. 35, s. 138–148.

⁵⁶ Andrzej Rachuba, „Sapieha Franciszek Stefan, h. Lis“, in: *PSB*, t. 34, s. 602–604.

⁵⁷ Bartłomiej Kaczorowski, „Sapieha Józef Franciszek h. Lis“, in: *PSB*, t. 35, s. 22–24.

⁵⁸ Zofia Zielińska, „Sapieha Józef Stanisław“, in: *PSB*, t. 35, s. 24–27.

⁵⁹ Przemysław P. Romaniuk, „Sapieha Michał Antoni h. Lis“, in: *ibid.*, s. 110–116.

⁶⁰ Władysław Konopczyński i Jerzy Dygdała, „Sapieha Piotr Paweł h. Lis“, in: *ibid.*, s. 149–154.

⁶¹ Zofia Zielińska, „Sapieha Karol Józef h. Lis“, in: *ibid.*, s. 30–31.

⁶² Andrzej Rachuba, „Sapieha Aleksander h. Lis“, in: *ibid.*, s. 561–565.

⁶³ Henryk Lulewicz, „Sapieha Lew h. Lis“, in: *ibid.*, s. 84–104.

⁶⁴ Rachuba podaje, że w wojnie z Moskwą udziału nie brał, zob. Andrzej Rachuba, „Sapieha Kazimierz Leon, h. Lis“, in: *PSB*, t. 35, s. 32–37.

uczestnik bitwy pod Smoleńskiem, Aleksander Sapieha⁶⁵ (1672–1734) – marszałek wielki litewski.

Zgodnie z konwencją gatunku autor w celu uzmysłowienia wyjątkowości adresatki sięga nie tylko do historii rodu, ale powołuje się na przykłady starożytne. Porównuje osiągnięcia poszczególnych jej antenatów z postaciami mitologicznymi lub wybitnymi postaciami historycznymi. W stosunku do poszczególnych potomków Teresy z Sapiehów pisarz używa określeń zapożyczonych z mitologii i kultury greckiej jak – „prawdziwy polskiej waleczności Mars! Grom i postrach Moskwy” pod adresem starosty uświadzkiego i ryskiego Jana Sapiehy, czy „sarmacki Scypion” – marszałek wielki litewski Aleksander Sapieha. Kolejnego przedstawiciela rodu Pawła Sapiechę – wojewodę witebskiego „jakoby z nieba zesłanego” autor nazywa „Mocarzem”, „sarmackiego imienia Hektorem”, a Franciszka Sapiechę – koniuszego wielkiego litewskiego, który „łamał szyki nieprzyjaciela w bitwie chocimskiej” nazywa „mądrym świata polskiego Solonem”. Przytoczone powyżej porównania unaczynające mają w oczach czytelnika potwierdzić zasadność pochwał przez ich egzemplifikację.

Przedstawicielce płci żeńskiej – Christinie z Branickich Sapieżynie wojewodziance podlaskiej, podskarbinie nadwornej litewskiej – autor podobnie jak i adresatce utworu przypisał sprawności moralne, takie jak pokora, stateczność serca, życzliwość:

Nie może o tak godnej Heroinie nie trzymać świat opacznie, która z naturalnej klemencyji każdemu dostępna bez czekania, każdemu przyjemna bez awersyi, każdemu służąca bez prywaty. Rzadki się taki pokaże przy purpurze kandor.

Dowodem zasług i zacności rodu są nie tylko wymienione w panegiryku tytuły i godności, jakie poszczególni Sapiehowie niegdyś i obecnie piastowali w Wielkim Księstwie Litewskim i Królestwie Polskim. W celu uzasadnienia stwierdzeń o wyjątkowych czynach i zasługach przedstawicieli rodu Sapiehów dla Ojczyzny autor powołuje się na kroniki polskie i litewskie, w których są opisane dzieje:

⁶⁵ *Ibid.*, s. 561–565.

niezwycięzonych domu sapieżyńskiego mężów, którzy za Stefana Batorego, Zygmunta III, Władysława IV, Jana III, królów i monarchów Polskich, Tureckie, Niemieckie, Szwedzkie, Moskiewskie swoją wspaniałością, z wielką dobra pospolitego pociechą, z nieśmiertelną imienia polskiego i litewskiego chwałą gromili potęncje.

W utworze imię rodu Sapiehów, z którego pochodzi adresatka, symbolizują wszystkie godności koron, wspaniałości majestatów, ozdoby Senatu etc., tak jak Solon symbolizuje wszystkie godności greckie. W zakończeniu anonimowy twórca panegiryku zapowiada, że po zawarciu mariażu przedstawicielki domu (czyli rodu) Sapiehów z przedstawicielem książęcego rodu Radziwiłłów te „klejnoty”, z których zasłynęły oba rody w dziejach ojczyzny, będą dominować w książęcych osobach, a od ich majestatu „jako od słonecznego obłoku, Ojczyzna złotej pogody, przeciwne zaś Narody grzmotu, piorunów i krwawej słoty obawiać się muszą”.

Panegiryk tradycyjnie został zakończony życzeniem dla Nowożeńców: „tyle w czerstwości zdrowia lat żyli, dokąd z jaśnie oświeconych Potomków Waszych, Majestatu Koronami, Senatu Purpurami, Ministrami ojczyzny Rzeczypospolitej rycerstwem” nie napełnią. Jak wiemy, te życzenia się nie spełniły. Małżeństwo Teresy Sapieżanki z Radziwiłłem nie było udane ze względu na osobowość Hieronima Floriana i jego sadystyczne skłonności, zasłynął on jako największy okrutnik w Rzeczypospolitej⁶⁶. Dwa lata później księżna porzuciła męża i powróciła do domu rodziców, zaś sprawa rozwodowa trwała kilka lat i ostatecznie została rozwiązana 12 sierpnia 1745 roku⁶⁷.

PODSUMOWANIE

Utwór poświęcony Teresie z Sapiehów Radziwiłłowej z okazji jej ślubu z Hieronimem Florianem Radziwiłłem r. należy do nurtu twórczości rodzinnej, wpisuje się w obrzęd zaślubin. Składa się z trzech elementów: ryciny

⁶⁶ Hanna Dymnicka-Wołoszyńska, *op. cit.*, s. 188.

⁶⁷ Paweł Gad, „Najukochańszy tyran” – Hieronim Florian Radziwiłł w listach drugiej żony Magdaleny z Czapskich”, in: *Wieki Stare i Nowe*, 2015, 8(13), s. 69, [http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Wieki_Stare_i_Nowe/Wieki_Stare_i_Nowe-r2015-t8\(13\)/Wieki_Stare_i_Nowe-r2015-t8\(13\)-s69-87/Wieki_Stare_i_Nowe-r2015-t8\(13\)-s69-87.pdf](http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Wieki_Stare_i_Nowe/Wieki_Stare_i_Nowe-r2015-t8(13)/Wieki_Stare_i_Nowe-r2015-t8(13)-s69-87/Wieki_Stare_i_Nowe-r2015-t8(13)-s69-87.pdf) [dostęp 04 03 2021].

przedstawiającej herb, stemmatu oraz panegiryku napisany prozą. W stemmacie autor odnosi się do obu elementów herbu złożonego. W pierwszej zwrotce składającej się z sześciu wersów autor wysławia *strzałę* – znak rozpoznawczy rodu Sapiehów, w drugiej zaś *orła* – znak rozpoznawczy rodu Radziwiłłów. W trakcie analizy niniejszego druku dostrzeżona została błędna data jego wydania, która nie została zauważona przez autorów wykazów bibliograficznych wydanych na Litwie oraz w Polsce. Interesującym jest fakt, iż w utworze napisanym prozą została pominięta osoba pana młodego. W panegiryku napisanym prozą autor opiewa wyłącznie przedstawicieli rodu Sapiehów – przodków panny młodej, wymienia najbardziej zasłużonych mężów tego rodu zaczynając aż od legendarnych przodków rzymskich Prospera i Palemona oraz jedną przedstawicielkę płci żeńskiej Krystynę Branicką – siostrę Jana Klemensa Branickiego hetmana wielkiego koronnego. Kompozycja ma panegiryczny i propagandowy charakter, co szczególnie mocno zostało podkreślone w utworze napisanym prozą, w którym autor opiewa świetność rodu Sapiehów, wymienia zasługi poszczególnych jego przedstawicieli dla ojczyzny, prawdziwe lub przypisywane, co służy eksponowaniu społecznego statusu rodu. Istotnym elementem o charakterze propagandowym jest odwołanie się do popularnej wówczas teorii o rzymskim pochodzeniu Sapiehów – jednego z trzech najbardziej wpływowych rodów magnackich w Wielkim Księstwie Litewskim, którego sukcesorką krwi i zasług jest Teresa z Sapiehów Radziwiłł.

Ź R Ó D Ł A

Do Jaśnie Wielmożnych Jana z Łopacina Łopacińskiego starosty mściatawskiego i Jadwigi z Kozielska Ogińskiej starościanki dorsuńskiej w dożywotnią wchodzących przyjaźń: wiersz polski od Akademii Wileńskiej Soc. Jesu, Wilno: [s. n.], 1770.

Dowód przychylności Wielmożnemu Jegomości Panu Antoniemu Kossakowskiemu strażnikowi pttu kowieńskiego chorążemu petyhorskiemu woysk W. X. L. i Wielmożnej Jejomości Pannie Eleonorze Straszewiczównie starościance starodubowskiej, wielkich imion zasługami w Rzeczypospolitej zbogaconych, cnotą, pobożnością, a rozlicznemi przymioty znakomitych, wysoką rodowitością zaszczyconych sprawiedliwym dziedzicom należący: a podczas ich aktu weselnego dany, od obowiązanego honorowi ich sługi, w Wilnie: w Drukarni JKMci Akademickiej Societatis Jesu, 1763.

Dowód wdzięczności i radości wielkim domom Jaśnie Wielmożnego Jmci Pana Leonarda Pocięja strażnika wielkiego W. X. L. kawalera Orderu Orła Białego i [...] Maryanny Radziwiłłówny starościanki rzeczywyciej w dzień spólnego ich sprzymierzenia w doży-

- wotnią przyjaźń ogłoszony od Collegium Akademickiego, i całej Prowincyi Litt. Soc Jesu dobroczynnemu ich imieniowi obowiązanej, w Wilnie: [s. n.], 1773.
- Echo hymena w czasie Aktu weselnego [...] Romualda Strutyńskiego, chorążego powiatu Braśławskiego [...] z [...] Teresą Karpiówną, starościanką Płungiańską, nowo z sobą poszlubionych r. 1767 d. 26 lipca przez Jakuba Abramnowicza, komornika powiatu Oszmiańskiego ogłoszone, Wilno: w Drukarni Akademickiej, 1767.*
- GĄSOWSKI IGNACY, *Wiersze z okoliczności aktu weselnego Jaśnie Wielmożnym Jchmciom Państwu Michałowi i Aleksandrze z książąt Czartoryskich Ogińskim [...]*, Wilno: Drukarnia J. K. M. XX. Bazylianów, 1761.
- [JODKA FELIKS], *Oda w dzień aktu weselnego [...] Michała Beniśławskiego, przedwojdytela Lucyńskiego, z Antoniną z Jodków Karnicką, wojską prowincyi Dzwinskiej, od Feliksa Jodki, starosty Dziewieniskiego, wuja onej ofiarowana [...]*, Wilno: Drukarnia Akademicka, 1777.
- Na akt ślubny [...] Franciszka Jundziłła, marszałkowicza powiatu grodzieńskiego, z [...] Teresą Burzyńską, wojewodzianką mińską [...]*, Wilno: [s. n.], 1782.
- Na gody szczęśliwe złączonym domom i stanom Rzeczypospolitej radosne [...] Joachima Litawora i Konstancyi z Przędzieckich Chodkiewiczów, sekretarzów W. Ks. Lit., rytmy weselne od obowiązanej pańskim imionom zakonnego S. I. zgromadzenia w Nowogódku [...]*, Wilno: Druk. J. K. Mci i Rzeczypospolitej S. I., 1767.
- Poema na dzień weselnego aktu Wielmożnych Ich Mościów Panów Antoniego Korwina Kossakowskiego strażnika powiatu kowieńskiego, chorążego petyhorskiego wojsk W.Ks.L. i Eleonory Straszewiczówny starościanki starodubowskiej ofiarowane od pewnego i wiernie życzliwych sług domu Wielmożnych Ichmościów Panów Kossakowskich, w Wilnie: w Drukarni JKMcI Akademickiej Societatis Jesu, 1763.*
- Sława nieśmiertelna polskiej i W. X. Litewskiego Heroiny Jaśnie Oświeconej JMCI Księżny na Nieświeżu, Ołyce, Klecku, Birzach, Dubinkach, Słucku, Kopyłu &c. &c. Z Sapiehów Teresy Radziwiłłowy podskarbianki nadwornej W. X. Litewskiego. Na Mirze, Koydanowie, Zabłudowie, Kiejdanach, &c. &c. Dziedzicznej Pani Podczaszyny W. X. Litewskiego przy wesołych szczęśliwie doszłego Maryażu Applauzach od Litewskiej Scholarum Piarum prowincyi Panegyrycznym Stylem Ogłoszona Roku Pańskiego, którego Zbawienie ludzkie wstawiło MDCCLX. Miesiąca czerwca, w Wilnie: w Drukarni jego Królewskiej Mości Akademickiej Societatis JESU, 1760 [! 1740]. VUB RS, Sygn. IV 30964.*
- Wiersz na wesele [...] Jerzego Potockiego, gener. Aryleryi W. X. Lit., starosty Tłumackiego, z Barbarą Brzostowską, podskarbianką W. W. X. Lit., z okoliczności ich herbów, Wilno: Drukarnia Akademicka, 1773.*
- Wiersze pod weselne gody wielmożnej Jejmości Panny Ludowiki z Prussów Kiepszówny podczaszanki powiatu Wiłkomirskiego fundatorki z Wielmożnym Imścią Panem Tadeuszem Kościeszą Żabą chorążym hussarskim radość i wdzięczność Imieniem zakonu bazylińskiego oświadczające, w Wilnie: w Drukarni J. K. Mci XX. Bazylianów, 1766.*
- ZABŁOCKI DOMINIK, *Życzliwa wierszem kombinacya prześwietnych klejnotów Lili i Lasek przy dożywotnim związku festynie Jaśnie Wielmożnych Imciów Państwa Anny Pacówny Pisarzówny W W.Ks. Litewskiego i Stefana Romera Chorążego Województwa Trockiego ogłoszona przez księdza Dominika Zabłockiego S. T. I. zakonu kaznodziejskiego prowincyi Litewskiej w Wilnie w Drukarni J. K. MCI. XX. Bazylianów, 1770.*

OPRACOWANIA

XVIII a. *Lietuvos knygos lenkų kalba: Kontrolinis sąrašas*, sudarė Marija Ivanovič, Karina Basiul, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2015.

[BALIŃSKI MICHAŁ], *Dawna Akademia Wileńska: Próba jej historii od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803 przez Michała Balińskiego*, Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1862.

CZARSKI BARTEŁOMIEJ, *Stemmaty w staropolskich ksiązkach, czyli rzecz o poezji heraldycznej*, Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie, 2012.

CZYŻ ANNA SYLWIA, „Przekaz symboliczny i propagandowy programów heraldycznych w siedemnastowiecznych żałobnych drukach Pacowskich, czyli „Liliaci” i ich Gozdawa”, in: *Przegląd Wschodni*, 2018, t. XIV, z. 4, s. 739–765.

ČEPIENĖ KONSTANCIJA, PETRAUSKIENĖ IRENA, *Vilniaus akademijos spaustuvs leidiniai, 1576–1805: Bibliografija*, Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinė biblioteka, 1979.

ESTREICHER KAROL, *Bibliografia Polska*, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1915, t. 26.

Dictionary of Greek and Roman Geography, ed. William Smith, LLD, 1854, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0064%3Aalphanumeric+letter%3DL%3Aentry+group%3D7%3Aentry%3Dlipara-geo> [dostęp: 16 12 2021].

DYMNICKA-WOŁOSZYŃSKA HANNA, „Hieronim Florian Radziwiłł”, in: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej *PSB*), Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980, t. 30/1, s. 185–188.

GAD PAWEŁ, „Najukochańszy tyran” – Hieronim Florian Radziwiłł w listach drugiej żony Magdaleny z Czapskich”, in: *Wieki Stare i Nowe*, 2015, nr 8 (13), s. 69–87, [http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Wieki_Stare_i_Nowe/Wieki_Stare_i_Nowe-r2015-t8\(13\)/Wieki_Stare_i_Nowe-r2015-t8\(13\)-s69-87/Wieki_Stare_i_Nowe-r2015-t8\(13\)-s69-87.pdf](http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Wieki_Stare_i_Nowe/Wieki_Stare_i_Nowe-r2015-t8(13)/Wieki_Stare_i_Nowe-r2015-t8(13)-s69-87/Wieki_Stare_i_Nowe-r2015-t8(13)-s69-87.pdf) [dostęp: 2021 01 19].

JAKUBĖNAS REGINA, *Polska poezja okolicznościowa Wilna w II połowie XVIII w.: Skrypt dla studentów I stopnia kierunków humanistycznych (XVIII a. II pusės Vilniaus lenkiškoji proginė poezija: Mokomoji knyga pirmosios pakopos humanitarinių krypčių studentams)*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2021.

JANKAUSKAS VYTAS, „Jono Sungailos giminė: istorinė tradicija ir istoriografijos pasiekimai”, in: *Kauno istorijos metraštis*, 2012/1, Kaunas, p. 7–14, https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/31989/1/ISSN2335-8734_2012_N_12.PG_7-14.pdf [dostęp: 22 01 2021].

JUDA MARIA, „Stemmata w drukach lubelskich XVII–XVIII wieku”, in: *Bibliotheca Nostra: śląski kwartalnik naukowy*, 2014, nr 4, s. 99–112. https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Bibliotheca_Nostra_slaski_kwartalnik_naukowy/Bibliotheca_Nostra_slaski_kwartalnik_naukowy-r2014-t-n4/Bibliotheca_Nostra_slaski_kwartalnik_naukowy-r2014-t-n4-s99-112/Bibliotheca_Nostra_slaski_kwartalnik_naukowy-r2014-t-n4-s99-112.pdf

- KACZOROWSKI BARTŁOMIEJ, „Sapieha Józef Franciszek h. Lis“, in: *PSB*, Warszawa–Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1994, t. 35, s. 22–24.
- KAŽURO INA, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaustuvių privilegijos“, in: *Knygotyra*, 2017, t. 68, s. 38–82 [<https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2017.68.10716>].
- KIAUPA ZIGMAS, *Lietuvos istorija*, t. 8, d. 2: *Trumpasis XVIII amžius (1733–1795)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018, s. 17–19.
- KONOPCZYŃSKI WŁADYSŁAW I DYGDAŁA JERZY, „Sapieha Piotr Paweł h. Lis“, in: *PSB*, Warszawa–Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1994, t. 35, s. 149–154.
- KRASNOWOLSKI ANTONI, NIEDŹWIEDZKI WŁADYSŁAW, *Słownik staropolski*, Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta, 1920, https://pl.wikisource.org/wiki/M._Arcta_S%C5%82ownik_Staropolski [dostęp: 14 02 2021].
- KRZYSZTOFIK MAŁGORZATA, „Elementy panegiryczne w siedemnastowiecznych kalendarzowych listach dedykacyjnych“, in: *Panegiryk jako element życia literackiego doby staropolskiej i oświeceniowej*, red. Monika Sulejewicz-Nowicka, Zbigniew Gruszka, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2013, s. 125–140, <https://core.ac.uk/reader/225150070> [dostęp 03 18 2021].
- KULICKA ELŻBIETA, „Legenda o rzymskim pochodzeniu Litwinów i jej stosunek do mitu sarmackiego“, in: *Kwartalnik Historyczny*, 1980, t. 71, nr 1, s. 16–21.
- LULEWICZ HENRYK, „Sapieha Bohdan h. Lis“, in: *PSB*, t. 34, Wrocław [i inn.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1992–1993, s. 593–594.
- LULEWICZ HENRYK, „Sapieha Bohdan na Boćkach h. Lis“, in: *PSB*, t. 34, s. 594–596.
- LULEWICZ HENRYK, „Sapieha Lew h. Lis“, in: *PSB*, Warszawa–Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1994, t. 35, s. 84–104.
- LULEWICZ HENRYK, „Sapieha Paweł h. Lis“, in: *PSB*, Warszawa–Kraków: Instytut Historii im. T. Manteuffla, 1994, t. 35/2, z. 145, s. 131–133.
- MAZURKOWA BOŻENA, „Dzień ślubny i wieczór weselny w poezji doby stanisławowskiej. Rekonesans“, in: *Napis*. Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej, 2010, nr 16, s. 139–165.
- MICHALEWICZOWA MARIA, „Bohdan Sapieha“, in: *PSB*, t. 34, s. 591–593.
- [NIESIECKI KASPER], *Korona Polska, przy złotej wolności starożytnemi rycerstwa polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego klejnotami najwyższemi honorami, heroicznym męstwem i odwagą, wytworną nauką, a najpierwej cnotą, pobożnością i świętobliwością ozdobiona. Potomnym zaś wiekom na zaszczyt i nieśmiertelną sławę pamiętnych w tej Ojczyźnie synów podana, przez ks. Karola Niesieckiego SJ Roku Wolności ludzkiej przez wcielonego Boga windykowanej*, t. 4, [Lwów]: w Drukarni Collegium Lwowskiego Soc. Jesu, 1743.
- PATIEJŪNIENĖ EGLĖ, *Brevitas ornata: Māžosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, (ser. *Senoji Lietuvos literatūra*, KN. 7), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, s. 77–151.
- PETRAUSKAS RIMVYDAS, *Galia ir tradicija: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gimiinių istorijos*, Vilnius: Baltos lankos, 2016.

- RACHUBA ANDRZEJ, „Sapieha Aleksander Paweł h. Lis”, in: *PSB*, t. 35, s. 561–565.
- RACHUBA ANDRZEJ, „Sapieha Franciszek Stefan, h. Lis”, in: *PSB*, t. 34, s. 602–604.
- RACHUBA ANDRZEJ, „Sapieha Jan Piotr h. Lis”, in: *PSB*, t. 34, s. 621–624.
- RACHUBA ANDRZEJ, „Sapieha Kazimierz Leon, h. Lis”, in: *PSB*, t. 35, s. 32–37.
- RACHUBA ANDRZEJ, „Sapieha Paweł Jan h. Lis”, in: *PSB*, t. 35, s. 138–148.
- RAILAITĖ-BARDĖ AGNĖ, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kilmingųjų genealoginė savimonė ir jos atspindžiai heraldikoje XVI–XVIII a.*, daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013, s. 198.
- ROČKO AGATA, „Imieninowa symbolika poetycka w XVIII wieku”, https://www.wilanow-palac.pl/imieninowa_symbolika_poetycka_w_xviii_wieku.html [dostęp: 14 02 2021].
- ROMANIUK PRZEMYSŁAW P., „Sapieha Michał Antoni h. Lis”, in: *PSB*, s. 110–116.
- ŚLUSARSKA MAGDALENA, „Felicjan Wykowski (1728–1784): zapomniany poeta z wileńskiego środowiska pijarów litewskich”, in: *Napis. Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej*, 1999, nr 5, s. 57–86, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Napis_Pismo_poswiecone_literaturze_okolicznosciowej_i_uzytkowej/Napis_Pismo_poswiecone_literaturze_okolicznosciowej_i_uzytkowej-r1999-t5/Napis_Pismo_poswiecone_literaturze_okolicznosciowej_i_uzytkowej-r1999-t5-s57-86/Napis_Pismo_poswiecone_literaturze_okolicznosciowej_i_uzytkowej-r1999-t5-s57-86.pdf [dostęp: 09 08 2021].
- ZIELIŃSKA ZOFIA, „Sapieha Józef Stanisław”, in: *PSB*, t. 35, s. 24–27.
- ZIELIŃSKA ZOFIA, „Sapieha Karol Józef h. Lis”, in: *PSB*, t. 35, s. 30–31.
- TROJAK ADAM, „Stemmata na Litwie [rec. Jolita Liškevičienė, *XVI–XVIII amžiaus knygu grafika: herbai senuosiuose Lietuvos spaudiniuose*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998]”, in: *Terminus*, nr 2, 2004, s. 85–89, <http://humanitas.filg.uj.edu.pl/files/terminus/artykuly/e8fcf96406eeb8297b8534fbbo7codo4.pdf> [dostęp: 27 01 2021].

Sława nieśmiertelna polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego Heroiny: proginis leidinys, skirtas Teresės Radvilienės iš Sapiegų giminės sutuoktuvėms

S a n t r a u k a

Proginis leidinys *Sława nieśmiertelna polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego Heroiny* („Lenkų ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herojės nemirtingoji šlovė“), skirtas Teresės iš Sapiegų Radvilienės sutuoktuvėms (1739) su Jeronimu Florijonu Radvila (1715–1760), yra parašytas pagal žanro konvencijas. Leidinys išėjo su korektūros klaida, įsivėlusia romėniškais skaitmenimis nurodant leidimo datą MDCCLX (1760) vietoje MDCCXL (1740). Leidinys parengtas ir dedikuotas Lietuvos pijorų provincijos vardu. Šis kūrinys iki šiol nebuvo nuodugniau nagrinėtas.

Leidinį sudaro kelios dalys: graviūra su pavaizduotu herbu, herbą aprašantis eilėraštis, eiliuotas dedikacinis kūrinys ir genealoginė-heraldinė prozinė panegirika. Autorius, norėdamas parodyti adresatės unikalumą, pateikia ne tik garsių giminės atstovų, bet ir senovės žymių asmenybių nuopelnus. Atskirų protėvių pasiekimus jis lygina su mitologinių ar išskirtinių, jo nuomone, istorinių asmenybių nuopelnais. Kūrinio autorius, pabrėždamas giminės didybę, nurodo populiarią proginėje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės literatūroje Sapiegų – vienos iš trijų įtakingiausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų giminų – romėniškosios kilmės legendą, kurios įpėdinė yra Teresė Radvilienė iš Sapiegų giminės. Kita vertus, kūrinio adresatės pristatymas nesiskiria nuo universalių idealų, vaizduojamų to meto literatūroje. Pabrėžiamos tokios savybės kaip pamaldumas, dosnumas ir kuklumas. Leidinys yra akivaizdaus panegirinio ir propagandinio pobūdžio, jo tikslas yra ne tik šlovinti adresatę, bet ir pabrėžti jos giminės didingumą, rangą bei socialinį statusą.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: genealoginė-heraldinė prozinė panegirika; herbas; Teresė Radvilienė iš Sapiegų giminės; Sapiegų giminės romėniškosios kilmės legenda; XVIII amžius.

Sława nieśmiertelna polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego
Heroiny: A Poem Dedicated to the Wedding of Teresa
Radziwiłł née Sapieha

Summary

The occasional work (publication) *Sława nieśmiertelna polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego Heroiny* (Immortal Fame of the Heroine of Poland and the Grand Duchy of Lithuania), dedicated to the wedding of Teresa Radziwiłł née Sapieha with Hieronim Florian Radziwiłł (1715-1760) in 1739, is written in accordance with the genre convention. The poem was published with a proof-reading error: the Roman numerals indicate the date of publication as MDCCLX (1760) instead of MDCCXL (1740). It was written in the milieu of the Piarists of Lithuania. So far, the work has not been studied in depth.

The publication consists of several parts: an engraving of the coat of arms, a poem describing the coat of arms, a poetic dedication, and a genealogical-heraldic panegyric in prose. In order to highlight the uniqueness of the addressee, the author not only mentions the famous members of her family, but also the merits of famous personalities from olden times. He compares the achievements of individual ancestors with merits of mythological or, in his opinion, exceptional historical figures. Placing emphasis on the greatness of the family, the author of the work refers to the legend of the Roman origin of the Sapieha, which is popular in the occasional literature of the Grand Duchy of Lithuania. The Sapieha was one of the three most influential noble families of the Grand Duchy of Lithuania, and Teresa Radziwiłł née Sapieha was their heir. On the other hand, the representation of the addressee of the poem does not differ from the universal ideals depicted in the literature of the time. The author extols such qualities as piety, generosity, and modesty.

The publication, which is clearly of panegyric and propagandistic nature, aimed not only to glorify the addressee but also to stress the greatness, rank, and social status of her family.

KEYWORDS: Genealogical and heraldic panegyric; stemmat; Teresa Radziwiłł née Sapieha; legend of the Roman origin of the Sapieha family; eighteenth century.

Gauta: 2021 03 25

Priimta: 2021 12 18